

KÖZÖS ÜNNEPEK ÉS IDENTITÁS

Hoppál Mihály etnográfussal, folklórkutatóval, antropológussal, az Európai Folklór Intézet és a Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Intézetének igazgatójával Ekler Andrea beszélget

– Folklór és közösség című kötetében szól arról, Lehet-e a népnek mitológiája?, illetve ennek kapcsán a magyar mitológiáról is. A karácsonyhoz fűződő szokások, rítusok egyes elemei is e mitológia szerves részét képezik. Magyarországon a karácsony az egyik legkiemelkedőbb ünnep. Ilyen lényeges funkciója van a magyar mitológiában is?

– A kérdésre, hogy lehet-e a népnek mitológiája, annak idején is azt válaszoltam, hogy nincs olyan nép, amelyiknek ne lenne. Ebből a szempontból a magyar nép, a magyar parasztság sem különbözik a többi néptől. Amikor látjuk, hogy a szláv mitológia nagyszerű kutatói: V. V. Ivanov, V. Ny. Toporov és a körük seregű fiatalok megírják a szláv mitológiát – amely voltaképpen egy hasonló típusú paraszti társadalom világszemlélete, a természethez és a naptári ünnepekhez kapcsolódó szentséges tudása, valamint az azokhoz kötődő rítusokról szóló hagyományos tudás- vagy hiedelemanyag –, akkor be kell látnunk, hogy egy ahhoz hasonló paraszti típusú társadalomnak – melyet az etnográfusok, folkloristák hagyományosan kutatnak –, mint amilyen a magyar is, rendelkeznie kell mitológiával. A kérdés másik oldala viszont, hogy a karácsony teljesen nyilvánvalóan a kereszténységgel érkezett ebbe a rítusrendszerbe, de minden bizonnyal volt a magyarságnak kereszténység előtti, vagyis pogány mitológiája is. Sőt általában a pogány mitológiát szoktuk mitológiának nevezni. A kereszténység felvételével, mint mindenhol Európában, legyenek szlávok, görögök, akik ortodoxok, vagy mások, bizonyos elemek beépültek a keresztény gondolkodási rendszerbe. Pontosabban a kereszténység mint rítus- és ideológiai rendszer nagyon logikusan, nagyon tudatosan építette be a saját rendszerébe a kereszténység előtti pogány elemeket. Ez minden bizonnyal még a karácsonyra is érvényes. Nem tudjuk egész pontosan – mert komoly kutatások nem történtek e tekintetben –, hogy melyek a karácsony kereszténység előtti elemei. Ugyanakkor újabbak megjelennek egészen újszerű elméletek arról, hogy lehetett valamiféle disznókultusz, amely összefügg a disznóöléssel – a nagycsalád összejövetelének időpontján, a téli napfordulón

igenis állatáldozattal tisztelegtek az ősök szellemei előtt. Számomra ez azért nem annyira elrugaszkodott feltevés, mert egyfelől valóban nem vizsgáltuk soha komolyan ezt a kérdést, másfelől szemtanúja voltam ennek a mandzsuknál. Ott a mai napig az ősök tisztelete, kultusza kapcsolódik össze a disznóöléssel. Fekete disznót áldoznak az ősök tiszteletére. Ekkor összejön a nagycsalád, előveszik és kiterítik a szent ládából a két méterszer három méteres családfát, s beírják, ki halt meg, ki született. Háromévenként kerül sor erre a rítusra. A közösségtudat, a közösséghez való tartozás tudatának megerősítését szolgálja a disznóölés. Az emberiség évszázadok alatt feltehetően kidolgozott olyan technikákat, rítusokat, amelyek pontosan a közösségi tudat, identitástudat megerősítését szolgálják.

– A téli napforduló, majd a karácsony is fontos funkciót töltött be a közösség és identitás szempontjából. Véleménye szerint tovább élt ez a funkció, vagy ma már a közösség ebből a szempontból csupán valamely egyházi közösséggel, esetleg egy személyes, családi mikroközösséggel azonosítható? A karácsonyi szokások, rítusok mennyiben járulnak hozzá az identitás kialakításához, megőrzéséhez? E tekintetben lehet-e még közösségi/nemzeti identitásról beszélni?

– Kezdjük a végén. Egy nagyközösségnek, tehát egy nemzetnek akkor van identitása, ha vannak még közös ünnepei. A nemzet kisebb közösségekből épül fel, területi közösségekből, amelyek fenntartják a hagyományos kötődést a kistájhoz. Ilyen értelemben minden bizonnyal van például palóc, hajdúsági, vasi, szegedi identitás, ehhez itt nyelvjárási jegyek is társulnak. Másutt ételekhez, italokhoz kapcsolódik, pl. Tokaj környéke minden bizonnyal a borral azonosítja önmagát. Ezek a helyi közösségek pedig a családokra épülnek. Mély meggyőződése, hogy amíg teljesen szét nem rombolódik a család közössége, addig a helyi, lokális identitások is megmaradnak. Mint ahogy egész Nyugat-Európában világossá válik ez az ember előtt, amikor utazgat, pl. Svájcban, Észak-Olaszországban, Fiume környékén, Tirolban – vagy akár Finnországban: bizonyos finn csoportok elkülönítik magukat. A karjalaiak például olyanok, mintha ők lennének a finnek székelyei az észjárásuk, nyelvhasználatuk okán.

Véleményem szerint éppen az identitás e jegyei miatt van nagy jelentősége egy-egy ilyen családi ünnepnek, egyáltalán az ünnepeknek, amikor a család összejöhet. Abban a pillanatban, amikor ezt a vásárlással próbálják összemosni, veszélybe kerül ez a családi együttlét. Hála Istennek, a mi családukban például nincs erről szó. Négyen va-

gyunk fiútestvérek, édesanyám, amíg élt, összetartotta a fiúkat és azok családjait. Természetesen mostanra már a mi gyermekeinknek is vannak gyermekei, több mint húszan szoktunk összegyűlni karácsony estéjén. Nem kis erőfeszítés ezt megszervezni, de éppen az a lényeg, hogy a nagycsalád, a „klán” összejöjjön, mert addig van összetartó ereje a családi köteléknek. Egyre nehezebb a családot összetartani, mert kisgyermek is vannak az unokák között, de igyekszünk. Lehet, hogy ma már néha úgy tűnik, hogy a családi összefüggéseknek nincs más jelentősége, mint egy „nagy zabálás”. Nem véletlenül említettem a disznóölést. Éppen az együtt evés a fontos. Alapvető funkció. Amikor együtt eszünk, megszenteljük az alkalmat. Nem véletlen, hogy a kereszténység is az ostyaáldozatot választotta. A *communio*, amikor mindenki osztozik a közös ételben, egyrészt az egyenlőségutadat képzetét, másrészt az összetartozás képzetét erősíti. Bár valójában a *communio*, együtt evés az alapja a *communitas*nak, a közösségnek. Nem véletlen, hogy az ünnepek többnyire közös evés-ivással zárulnak, ez érzelmileg is összeköti az embereket. Amennyiben a karácsonynak megmarad az a funkciója, hogy a család, rokonság együtt van, mindenki átismétli a család történetét – mert természetesen ilyenkor előkerülnek azok a furcsa történetek, amelyek egy külön nyelvet, külön családi mitológiát hoznak létre, azok a szólások, történetek, amelyek a nagyszülőkhöz, ételekhez, a különféle karakterekhez kötődnek – melyek közös újramondása alapja a családi mitológiának. Abban a pillanatban, amikor közös nyelvet beszélünk, közösek a vicceink, csak a hívószavakat kell kimondani. Ezeket kell megőrizni, mert ez az identitás alapja.

– *Mennyiben őrződött meg a mai karácsonyi szokások, rítusok archaikus eredete? Gondolok például a fával, faállítással, regöléssel, időjárással, termékenység, szerencsével, tűzzel, nappal kapcsolatos rítusokra, melyeket többek között Bálint Sándor is párhuzamba állított az egykori téli napfordulós rítusokkal...*

– Úgy gondolom, hogy nagy vonalakban adott egy ilyen kulturális kontinuitás. Eleve a faállítás szokása. A fán megjelenő gyertyák, még akkor is, ha ezek már villanyégők. Mert a fa ősi világoszlopot jelképező szimbólum, amely köré rendeződhet a világ, rendeződhetnek a családi vonatkozások. A fény pedig az újjászületés jelképe. (Utóbbi kissé túl is hangsúlyozódik manapság, mert hihetetlen energiapocsékolás történik, amikor az utcákat, áruházakat kivilágítják. Az áruházak különösen élen járnak ebben a felesleges villongásban, árampa-

zarlásban.) Tudnunk kell, hogy a faállítás szokása nagyon ősi gyökökre tekint vissza. Nemrégiben megjelent egy érdekes könyv, mely többek között arról is szól, hogy milyen pogány rítusok épültek be a Santa Claus, Mikulás ünnepébe, tiszteletébe. Ez a Santa Claus már nagyon sok helyen Nyugat-Európában, de különösen Amerikában teljesen összeolvadt az egykori Szovjetunióban a kommunista idők alatt elterjeszteni próbált Téliapó alakjával. Utóbbiról egy úr kiderítette, hogy egy szakállas pogány termékenységisten volt (*Amikor Santa Claus még sámán volt* – ez a könyvének a címe), alakja ebben az értelemben a faállítással függ össze, mely szimbolikusan szintén termékenységsszimbólum – pogány kori európai rítusra próbálja visszavezetni az egész karácsonyi ünnepkört.

A sámán kutatás kapcsán érdekes dologra jöttem rá. A legrégebbi lapp sámánábrázolások a számi nép legészakibb népénél találhatók, ahová a mai városi folklór szerint el lehet küldeni a Téliapóhoz címzett leveleket. Több tízezer levél érkezik Finnországba, a finn légitársaság még külön utazásokat is hirdet oda. Már az 1600-as, 1700-as évekből származó metszeteken is fellelhetők azok a bizonyos szános ábrázolások, amikor a Téliapó szánon érkezik, olyan képi szövegkörnyezetben, hogy megérkezik a szán, feltehetően egy beteget szállítanak a sámánhoz, s a sámán gyógyítja a dobjaival. Érdekes adat ez a sámán gyógyító tevékenységével kapcsolatban, ugyanakkor a karácsonyi szános üdvözlőlapokon is ott van a vizuális előképe a Téliapónak! Azoknak az elgondolásoknak, hogy a kultúrát vagy annak bizonyos részeit le lehet cserélni, újat lehet kitalálni, éppen az ellenkezője igaz. Nagyrészt nagyon is kontinuus a kultúránk Európában és másutt is. Ott különösen, ahol nincs még írásbeliség, mert az emberiség 75 százaléka ma is így él. Csak mi gondoljuk, hogy az emberiség villogó karácsonyfák alatt, mindenütt villanyfényvel ünnepli a karácsonyt.

– *Megtartották-e funkciójukat részben vagy egészben a továbbélő archaikus rítusok? S ha igen, miért?*

– A kultúra kutatója újra és újra szembetalálkozik azzal az egyszerű ténnyel, hogy a kultúrának van egy bizonyos belső rendszere. Vannak elemei, van szabályrendszere, hasonlóan a nyelvhez, ezáltal próbál jelenteni, jelentést átvinni mások számára. A kultúrára vonatkoztatva ez a modell nagyon is használható. Vannak elemei, melyek idővel újakkal bővíülhetnek, alakulhatnak, akár a nyelvben, de mégis nagy tömegében a változások sokkal lassabban történnek. Tehát hiába prédikálják, hogy találjunk ki új szokásokat, igyekeznek az embe-

rekre erőltetni azokat, nem nagyon változtatunk, mert ez adja biztonságérzetünket, a folyamatosság érzetét. Szeretjük a hagyományos ételeket, néha persze megkóstolunk mást is, kínait vagy egyebet, ízletesnek is találjuk, azonban amikor igazán ünnepelni akarunk, a nagymánktól megszokott jó bejglit, húslevest, hallevest szeretnénk enni, mert az hozta gyermekkorunktól az ünnep érzetét, ezeket tartjuk szüleinkre, nagyszüleinkre emlékezve az ünnep fontos jegyének. Ez biztosítja számunkra lelkiileg-pszichikailag az egyensúlyt. Ezt az egyensúlyt nem szabad megbontani, mert abban a pillanatban az emberek betegek lesznek. A nemzeti identitásra azért van szükség, mert attól a társadalom lesz egészséges. Ha viszont az embereknek nincs kötődésük, bármit el lehet velük hitetni. Lehet persze, hogy a tömegkommunikációnak az a célja, hogy minél inkább összezavarja az embereket, az örült fogyasztásnak pedig az, hogy megrontsa az emberek értékrendszerét. Mert például ha egyik nap azt hallja az ember, hogy ez a mosószer a világ legjobbja, s két nap múlva azt hallja, hogy a másik a legjobb, akkor nem tudja, ki hazudott, ráadásul ha a hirdetés szerint egyre olcsóbb, valójában azonban egyre drágább, akkor mi jut el az emberekhez? Az, hogy senkinek nem lehet hinni. Ez is lehet egy cél. A közösségi ünnepeknek, együttléteknek ellenben az a célja, hogy tudjuk, a nagyapánk ez és ez volt, nagyanyánk így és így főzött, tehát van néhány biztos pont. Lehet, hogy ezt akarják megszüntetni a családi ünnepek szétrombolásával, nem családívá tételével, mint teszik ezt a karácsonnyal is például. A kultúra kutatójának kötelessége hangsúlyozni, hogy ez a lehető legrosszabb irány. Fontos, hogy legyenek hagyományaink – családiak, lokálisak és nemzetiak. Ehhez hozzátartozik, hogy mitológiánk is legyen. A mitológia legszebb része költői. A költőiség, a művészet nem hiányozhat az ember értékrendjéből. A mitológia abban segít, hogy legyenek olyan mesék, történetek, melyek lehet, hogy nem igazak, de nem is az a lényegük, hanem hogy szépek legyenek, identitást adjanak.

– *Több aspektusból is vizsgálta az irodalom és folklór kapcsolatát. Hogyan indokolná a karácsonyi vonatkozású magyar irodalomban – főként a költészetben – az erős egyházi hatás mellett az archaikus rítusok, szokások, szövegek egyes elemeinek átvételét, integrálását?*

– Nem véletlen, hogy azok a költők váltak ismertekké, akik rájöttek arra, hogy például a regösének bizonyos elemeit be kell emelni a költészetbe, vagy a zeneszerzők közül Bartók és Kodály kedvelté vált nemzetközi szinten is, mert felismerték, hogy a népi kultúra, folklór

bizonyos elemeit integrálni kell a „magaskultúrába”. Nem véletlen, hogy Csingiz Ajtmatov vagy mások az által lettek híressé, kerültek Nobel-díj közelébe, hogy a saját népük folklórját használták fel, népük közös mitológiájára építettek. Az sem véletlen, hogy például a mai Kínában rájöttek arra, hogy nem elnyomni, hanem segíteni kell a kis népek öntudatra ébredését. Nyári élményem, hogy Mandzsúriában felépítettek egy skanzenszerű múzeumfalut, ahol különféle kis népek házai, népművészeti alkotásai találhatók, s ugyanakkor felépítették a mandzsuk a maguk sámánmúzeumát, amely egy domboldal közepén áll. A felvezető lépcső két oldalán életnagyságúnál nagyobb szobrokban ábrázolták a mandzsuk mitológia legfontosabb alakjainak panteonját. Tehát ahogy megy fel az ember, találkozik az esőistennővel, a mennydörgés-istennel, a farkasok istenével, a medveistennel, a termékenység istenasszonyával és még sorolhatnám. Tehát fantasztikus, ahogy tanító jellegű, szinte képeskönyvszerű formában, szobrokban látható a mandzsuk mitológia. Nem véletlen az, hogy a finnek öntudatra ébredését a *Kalevala* megjelenése indította el. A finnek számára, bármennyire is tudjuk ma már, hogy ez egy rekonstruált mitológia, olyan identitást adó erővel bír, hogy bárhol legyenek is a világon, pontosan tudják, ki volt Veinemöinen vagy mások. Ezeket a dolgokat érdemes megtanulni, illetve ezek azok a technikák, amelyeket nem szabad figyelmen kívül hagyni. Mert azok az elképzelések, amelyek arról szólnak, hogy nekünk csak önös érdekeinket kell figyelembe venni, elhanyagolva kisebb vagy nagyobb közösségünket, éppen a nemzeti érzés megtartása ellen szólnak. Ezek rombolják a családok identitását, ezek rombolnak mindent. Ezért szükséges nagyobb figyelemmel őriznünk identitásunk elemeit, így a közös karácsonyi ünnepelést is.